

УДК 342.573
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.02>

КИРИЧЕНКО В. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та права
Національного університету «Запорізька політехніка»

СОКОЛЕНКО Ю. М.,
старший викладач кафедри політології та права
Національного університету «Запорізька політехніка»

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕФЕРЕНДУМІВ У КОНСТИТУЦІЯХ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті визначено теоретичні й практичні аспекти фіксації класифікації референдумів у конституціях України й держав континентальної Європи. Розглянуто кваліфікаційні ознаки, за допомогою яких здійснено поділ референдумів на види. Обґрунтовується доцільність застосування позитивного досвіду конституційної практики сучасних демократичних держав під час внесення змін до Конституції України, а також у процесі прийняття спеціального закону, в якому чітко визначатимуться види референдумів.

Обґрунтовано доцільність класифікації референдумів за зазначеними критеріями на такі типи:

- 1) за територіальністю референдуму його можна поділити на загальнодержавний (національний), регіональний і місцевий;
- 2) за предметом, тобто за змістом питань, винесених на всенародне голосування, референдуми поділяються на конституційні й законодавчі;
- 3) за ознаками референдуми поділяються на обов'язкові й факультативні;
- 4) за юридичною силою рішень і політико-правовими наслідками референдуму – на імперативні (обов'язкові) й дорадчі (дорадчі);
- 5) за часом проведення референдуму – на попередні й після законодавчі, які, відповідно, є консультативними й ратифікаційними;
- 6) за суб'єктами ініціювання референдуму – на ті, що ініціюються народом, ініціюються парламентом та ініціюються президентом.

Зазначається, що в Україні організація та проведення всеукраїнського референдуму фактично залишається поза сферою законодавчого регулювання, незважаючи на те, що це передбачено п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України, що своєю чергою порушує конституційне право громадян на волевиявлення.

Ключові слова: референдум, критерії референдуму, класифікація референдуму, види референдуму, предмет референдуму, суб'єкти ініціювання референдуму.

Постановка проблеми. У більшості держав світу на конституційному рівні закріплені різні види референдумів, зміст яких залежить від особливостей національного державотворення, правових і політичних традицій і досвіду їх застосування. Вони розрізняються від країни до країни, що зумовлює необхідність пошуку нових правових підходів під час нормопроекування вітчизняного законодавства про всеукраїнський референдум і його види. Крім того, відсутність відповідного законодавства унеможливує реалізацію громадянами України своєї правосуб'єктності на «владу безпосередньо», яка закріплена в ч. 1 ст. 5 Конституції України.

Актуальність цієї теми зумовлена відсутністю вітчизняних узагальнювальних теоретичних порівняльно-правових досліджень регулювання різних видів референдумів у конституціях України й держав континентальної Європи, необхідністю чіткої систематизації конституційних норм і виокремлення насамперед схожих ознак, які є інституційно визначальними й стійкими й розвинуті в конституційних (органічних) законах, які прийняті в більшості європейських державах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним і практичним підґрунтям для дослідження класифікацій референдумів стали відповідні положення норм конституцій України й держав континентальної Європи, а також праці вітчизняних учених-юристів А. Георгіци, С. Дерев'янка, С. Кравченка, О. Крупчана, О. Лотюк, О. Могилевця, В. Німченка, В. Погорілка, О. Совгирі, Ю. Тодики, В. Федоренка, О. Фрицького, В. Чушенка, В. Шаповала, Н. Шукліної та інших.

Водночас слід констатувати, що в сучасній правовій доктрині референдного права відсутні комплексні порівняльно-правові дослідження положень норм конституційного регулювання різних видів референдумів в Україні та європейських державах, пропозиції практичного застосування позитивного досвіду сучасних демократичних країн у цій сфері діяльності.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу положень норм конституційного регулювання видів референдумів України й держав континентальної Європи. Для досягнення зазначеної мети передбачено розв'язання таких завдань: викласти кваліфікаційні ознаки, за допомогою яких буде здійснено поділ референдумів на види; обґрунтувати доцільність здійснення класифікації референдумів за запропонованими критеріями; проаналізувати й осмислити наявні практики конституційного регулювання різних видів референдумів в Україні та європейських державах, досвід, який може бути застосований під час внесення змін до Конституції України й прийняття спеціального закону про всеукраїнський референдум.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині безпосередня демократія є важливим об'єктом конституційного регулювання. Водночас важливе теоретико-методологічне й практичне значення для конституційної правотворчої та правозастосовної діяльності має розв'язання проблеми класифікації референдумів. Конституційна теорія та практика зарубіжних країн розробила досить багато класифікацій референдуму. Не залишається

поза увагою зазначена проблематика й у вітчизняній правовій доктрині, про що свідчать численні дослідження вчених-правознавців, які присвячені класифікації референдумів та їх критеріям.

У перекладі з грецької мови термін «критерій» означає мірило для визначення оцінки предмета, явища; ознаку, взяту за основу класифікації [1, с. 305]. Але необхідно наголосити, що будь-яка класифікація, в тому числі й класифікація референдумів, має досить умовний характер залежно від розуміння проблем і завдань, які стоять перед конкретним дослідженням, їхня номенклатура може вдосконалюватися або наповнюватися іншими критеріями. Як правило, вітчизняні науковці виділяють такі різноманітні критерії класифікації референдумів:

- 1) за територіальністю проведення референдуму;
- 2) за предметом референдуму;
- 3) за підставами проведення референдуму;
- 4) за правовою (юридичною) силою рішень і політико-правовими наслідками референдуму;
- 5) за часом проведення референдуму;
- 6) за суб'єктами референдуму й інші [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11].

Таким чином, узагальнюючи положення конституцій України й держав континентальної Європи, а також враховуючи означені критерії та напрацьовані в теорії права класифікаційні схеми, можна запропонувати класифікувати референдуми на такі види:

1. За територіальністю проведення референдуму – на загальнодержавні (загальнонаціональні), регіональні й місцеві. Загальнодержавний (загальнонаціональний) референдум проводиться в межах усієї державної території, в ньому може брати участь увесь виборчий корпус, водночас зазначений референдум у різних країнах має різні назви. Так, у Конституції України (ст. ст. 72–73; п. 2 ч. 1 ст. 85; ч. 1 ст. 156) референдум має назву всеукраїнський референдум, у Конституції Польщі (п. 1 ст. 125) – загальнопольський референдум, у Конституціях Білорусі (ст. 73) і Сербії (п. 3 ст. 99) – республіканський референдум, у Конституціях Іспанії (п. 1 ст. 92) і Угорщини (п. 1 § 70) – загальнонародний референдум, у Конституції Чорногорії (п. 11 ст. 82) – національний референдум, а в Конституції Болгарії (ст. 10) – загальнонаціональний референдум, хоча в п. 5 ч. 1 ст. 84 та п. 1 ч. 1 ст. 98 цієї Конституції закріплена інша назва – національний референдум. Крім того, в цілком демократичних країнах проведення загальнонаціональних референдумів не передбачається взагалі. Так, за ствердженням О. Крупчана «шість відомих своїми демократичними традиціями країн – Нідерланди, Сполучені Штати Америки, Японія, Індія, Ізраїль, ФРН – ніколи не проводили загальнонародних референдумів» [12, с. 30].

Регіональний референдум проводиться на території окремого суб'єкта федеративної держави. Наприклад, у п. 3 ст. 293 Основного Закону Німеччини встановлено, що «референдум проводиться в землях <...>» [13, с. 190]. Іноді регіональний референдум визначають як місцевий. Місцевий рефе-

рендум проводиться на території автономного утворення або певної адміністративно-територіальної одиниці й брати участь у ньому можуть лише громадяни, які проживають на цій території та мають право голосу. Їхньою особливістю є те, що вони проводяться лише з тих питань, які стосуються місцевого самоврядування та мають важливе значення тільки для цієї території. З усіх держав континентальної Європи на конституційному рівні закріплено місцевий референдум лише в Білорусі (ст. 73), Болгарії (ст. 10), Італії (ст. 132), Іспанії (ст. 151), Польщі (ст. 170), Угорщині (п. 1 § 70) і Україні (п. 2 ч. 1 ст. 138, ч. 1 ст. 143).

2. За предметом референдуму, тобто за змістом питань, що виносяться на всенародне голосування, – на конституційні й законодавчі. На конституційному референдумі приймають або затверджують новий основний закон держави чи вносять зміни до чинної конституції. Тобто «конституційні референдуми використовуються як звернення до всенародного голосування щодо питання про частковий або повний перегляд Конституції держави» [14, с. 81]. Водночас у Конституції України чітко не визначено предмет всеукраїнського референдуму. Безпосередньо на референдумі в Європі були прийняті чинні конституції Азербайджану, Албанії, Андорри, Вірменії, Естонії, Ірландії, Литви, Росії, Туреччини, Франції та Швейцарії. Але поширенішою є практика проведення референдуму щодо внесення змін до основного закону, зокрема в таких країнах, як Австрія, Албанія, Андорра, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Молдова, Польща, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина, Франція та Чорногорія [7, с. 144–145]. Слід зазначити, що обов'язковий засіб прийняття конституції та внесення до неї змін безпосередньо референдумом передбачений лише в деяких країнах. Так, у пп. 1 п. II ст. 3 Конституції Азербайджану закріплено, що «нижче перелічені питання можуть вирішуватися лише шляхом референдуму: 1) прийняття Конституції Азербайджанської Республіки й внесення до неї змін <...>» [15, с. 24], а в ст. 156 Конституції України визначено, що законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» затверджується всеукраїнським референдумом. Водночас Конституція України передбачає складну процедуру, що має передувати всеукраїнському референдуму. І лише в разі дотримання такої процедури законопроект про внесення змін до зазначених розділів Конституції може бути винесений на всеукраїнський референдум. У п. 3 ст. 118 Конституції Португалії записано, що «виключається з-поміж питань, які виносяться на референдум, <...> поправки до Конституції <...>» [13, с. 552].

На законодавчому референдумі приймають (затверджують), вносять зміни чи скасовують закони, а також окремі їх положення. Тобто предметом законодавчого референдуму може бути або законопроект, або закон, який вже набрав чинності. Як зазначено в ч. 1 ст. 11 Конституції Франції, «Президент Республіки <...> або за спільною пропозицією обох палат Парламенту <...> може передати на референдум будь-який законопроект про

організацію державної влади, про реформи <...> або спрямований на схвалення ратифікації якогось договору <...>» [13, с. 667–668], а в ч. 1 §105 Конституції Естонії визначено, що «Державні Збори мають право внести законопроект або інше питання життя держави на референдум» [15, с. 621]. У теорії права розрізняють два види законодавчого референдуму – стверджувальний (ратифікаційний) і відхильний. Стверджувальний (ратифікаційний) референдум проводиться у зв'язку з прийняттям закону або з прийняттям важливого питання, а відхильний проводиться лише тоді, коли уряд зацікавлений у скасуванні якогось закону й не впевнений, що парламент здійснить це скасування. У цьому спорі виборці виступають як арбітр. Так, у ч. 1 ст. 75 Конституції Італії закріплено, що «референдум призначається для повного чи часткового скасування закону або акту, який має силу закону <...>» [13, с. 435], у п. 6 ст. 235 Конституції Польщі встановлено, що «суб'єкти, які визначені в частині 1, можуть <...> вимагати проведення стверджувального референдуму <...>» [16, с. 730].

3. За підставами проведення референдуму – на обов'язковій й факультативній. Наприклад, у Конституції Швейцарії в ст. ст. 140 і 141, які мають назву, відповідно, «Обов'язковий референдум» і «Факультативний референдум», визначено, за яких умов та які питання виносяться на голосування народу й кантонів. Водночас слід зазначити, що згідно з п. 2 ст. 142 цієї Конституції «проекти, що виносяться на голосування народу й кантонів, приймаються, якщо за це висловлюється більшість голосувальників і більшість кантонів» [17, с. 564].

Обов'язковий референдум проводиться в чітко визначених законом випадках і лише тоді, коли його предмет не може бути розв'язаний в інший спосіб, тоді відповідний законопроект пропонується на розгляд громадянам, які мають право голосу. Так, у ч. 1 ст. 156 Конституції України закріплено, що «законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» <...> затверджується всеукраїнським референдумом <...>» [18].

Факультативний референдум – це такий референдум, який можна й не проводити. Але зазначений референдум обов'язково проводиться за ініціативою певної конституційно визначеної кількості громадян. Як зазначив В. Маклаков, референдуми з ініціативи громадян завжди мають факультативний характер [19, с. 438]. Таким чином, особливість факультативного референдуму полягає в тому, що він породжує конфлікт повноважень з органами представницької демократії (парламентом).

4. За правовою (юридичною) силою рішень і політико-правовими наслідками референдуму – на імперативні (зобов'язальні) й консультативні (дорадчі). Наприклад, у п. 1 § 28/с Конституції Угорщини закріплено, що «рішення референдуму може мати обов'язковий або рекомендаційний характер» [17, с. 545]. Загальновідомо, що рішення, прийняті на імперативному референдумі, визнаються юридично обов'язковими до виконання всіма громадянами, посадовими особами органів державної влади, орга-

нів місцевого самоврядування та іншими. Конституція України передбачає імперативний референдум щодо двох проблем: стосовно зміни території України (ст. 73) і щодо внесення змін до розділів I, III, XIII (ст. 156), які затверджуються всеукраїнським референдумом, і, зрозуміло, має обов'язкову юридичну силу, а отже, є зобов'язальним. У п. 1 ст. 118 Конституції Португалії зазначено, що «громадяни, які зареєстровані як виборці на національній території, можуть бути закликанні висловитися безпосередньо на референдумі <...> водночас їхній думці, висловленій на референдумі, надається зобов'язальний характер» [13, с. 552]. Проте в деяких державах результат референдуму є юридично обов'язковим лише за умови, коли в голосуванні взяло участь більшість громадян, які мають право голосу та які надали позитивну відповідь на питання референдуму. Наприклад, у п. 3 ст. 125 Конституції Польщі встановлено, що «якщо в загальнопольському референдумі взяло участь понад половини осіб, які мають право голосу, результат референдуму є обов'язковим» [16, с. 707].

На консультативному референдумі прийняті рішення не мають прямих юридичних наслідків для державних органів та їх посадових осіб, і тому вони проводяться лише з метою з'ясування суспільної думки народу під час розв'язання найважливіших питань загальнодержавного значення та сприймаються насамперед як своєрідна «політична порада» з боку народу. Як записано в ч. 1 ст. 9 Конституції Литви, «найважливіші питання життя Держави й Народу розв'язуються шляхом референдуму» [15, с. 555]. У п. 1 ст. 92 Конституції Іспанії встановлено, що «особливо важливі політичні рішення можуть бути винесені на всенародний консультативний референдум» [13, с. 391], а в ч. 1 § 4 Глави 8 Закону Королівства Швеції «Форми правління» від 27 лютого 1974 р. у редакції 1979 р. зазначено, що «положення про дорадчий референдум встановлюється законом» [20, с. 610]. Тобто консультативний референдум не має владного (зобов'язального) характеру й тому не може вважатися формою народного волевиявлення. Але, незважаючи на це, результати дорадчого опитування не лише розглядаються парламентами або урядами демократичних країн, зокрема Норвегії, Швеції, Швейцарії, але й враховуються ними під час прийняття відповідних рішень. Так, у Норвегії на консультативних референдумах у 1972 і 1994 рр. більшість виборців висловилися проти вступу цієї країни до Європейського Союзу, й тому уряд, хоча і був юридично не пов'язаний із рішенням референдуму, відмовився від вступу до цієї міжнародної організації. Але необхідно наголосити, що не завжди рішення консультативного референдуму сприймається позитивно уповноваженим органом, і тому слід погодитись з думкою В. Комарової, яка звертає увагу на нелогічність призначення такого референдуму з тим, щоб надалі проігнорувати його рішення [21, с. 49].

5. За часом проведення референдуму – на дозаконодавчі й післязаконодавчі. В основу цього поділу покладено розташування етапу проведення голосування – до чи після розгляду парламентом законопроєкту. Тобто питання про час проведення голосування пов'язане з правовими наслід-

ками референдуму. Дозаконодавчий референдум має консультативний характер і проводиться для визначення ставлення громадян до рішення, яке має бути прийняте відповідним державним органом.

Післязаконодавчий референдум має ратифікаційний характер, сутність якого полягає в тому, що на нього виноситься закон, прийнятий парламентом, але який набуває чинності лише за результатами референдуму. Як зазначено в ст. 106 Конституції Андорри, «перегляд Конституції здійснюється Генеральною Радою більшістю у дві третини її членів. Рішення про перегляд потім негайно виноситься на ратифікаційний референдум» [17, с. 248]. Аналогічні положення закріплені і в ч. ч. 3–4 ст. 111 Конституції Вірменії, в ст. 88 Конституції Данії, в п. 3 ст. 168 Конституції Іспанії, в ч. 1 ст. 156 Конституції України й у ч. 2 ст. 89 Конституції Франції. Водночас варто додати, що так звана «найвища» юридична сила акту референдуму є така сама, як і в законів, прийнятих парламентом. І тому будь-який інший підхід щодо розв'язання означеної проблеми не відповідає Конституції України.

6. За суб`єктами ініціювання референдуму – на ініційовані народом, ініційовані парламентом та ініційовані президентом. До суб`єктів, в яких є право ініціювати проведення референдуму, належать визначені Конституцією та законом група громадян, які мають право голосу, що надає їм можливість реалізувати свій політичний інтерес, надавши йому силу загальнонаціонального інтересу. Тобто зазначений референдум, який завжди має факультативний характер, ініціюється меншістю громадян, які мають право голосу, з метою звернути увагу всього виборчого корпусу до розв'язання будь-якого питання загальнодержавного значення чи прийняття закону. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 72 Конституції України «всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області» [18]. Подібні норми відбиті й у Конституції Литви (ч. 3 ст. 9) і Конституції Швейцарії (ст. ст. 138–139). Водночас у ряді країн на конституційному рівні передбачено, що сама процедура проведення такого референдуму регулюється законом. Так, у п. 1 ст. 46 Конституції Австрії зазначено, що «процедура здійснення народної ініціативи й проведення народного голосування регулюється федеральним законом» [13, с. 37], а в п. 6 ст. 293 Основного Закону Німеччини закріплено, що «подробиці проведення референдуму, народного опитування та народної ініціативи регулюються федеральним законом <...>» [13, с. 191].

До суб`єктів, які наділені правом ініціювати проведення референдуму, належать парламенти, зокрема таких європейських держав, як Ліхтенштейн (ч. 3. ст. 66 Конституції Ліхтенштейну); Північна Македонія (п. 10 ч. 1 ст. 68 Конституції Північної Македонії); Словенія (ч. 1 ст. 90 Конституції Словенії); Сербія (ч. 1 ст. 108 Конституції Сербії); Естонія (ч. 1 § 105 Конституції Естонії); Фінляндія (ч. 1 § 53 Основного

Закону Фінляндії); Чорногорія (п. 11 ч. 1 ст. 82 Конституції Чорногорії). Наприклад, у ч. 1 ст. 108 Конституції Сербії наголошено, що «на вимогу більшості народних депутатів або групи, яка складається не менш ніж зі 100 000 виборців, Народна скупщина оголошує референдум із питань зі сфери своїх повноважень відповідно до Конституції та закону» [22], а в п. 11 ч. 1 ст. 82 Конституції Чорногорії встановлено, що Скупщина «оголошує національний референдум» [23].

Також до суб'єктів, що наділені правом ініціювати проведення референдуму, відносять і президентів, наприклад, таких європейських держав, як Білорусь (ст. 74 Конституції Білорусі); Грузія (п. 1 ст. 74. Конституції Грузії); Росія (ч. 1 ст. 84 Конституції Росії); Австрія (п. 3 ст. 46 Конституція Австрії); Італія (ч. 6 ст. 87 Конституції Італії); Португалія (п. 1 ст. 118 Конституції Португалії); Франція (ч. 1 ст. 11 Конституції Франції); Албанія (п. 2 ст. 92, п. 1 ст. 150 Конституції Албанії); Румунія (ст. 90 Конституції Румунії); Туреччина (п. а ч. 2 ст. 104 Конституції Туреччини); Хорватія (п. 2 ч. 1 ст. 98 Конституції Хорватії). Наприклад, у п. 1 ст. 74 Конституції Грузії закріплено, що «на вимогу Парламенту, не менш ніж двохсот тисяч виборців або за власною ініціативою Президент Грузії призначає референдум із питань, визначених Конституцією та органічним законом <...>» [15, с. 187], а в ст. 90 Конституції Румунії зазначено, що «Президент Румунії може після консультації з Парламентом потребувати від народу виразити свою волю з проблем, що становлять національний інтерес» [17, с. 80]. Крім того, у п. 18 ст. 95 і п. 18 ст. 109 Конституції Азербайджану; ч. 3–4 ст. 111 Конституції Вірменії; п. 6 ч. 1 ст. 66 і п. а ч. 1 ст. 88 Конституції Молдови; п. 5 ч. 1 ст. 84 і п. 1 ч. 1 ст. 98 Конституції Болгарії; п. 2 ст. 125 Конституції Польщі; п. 1 ст. 95 Конституції Словаччини; ст. 72, п. 2 ст. 85 і п. 6 ст. 106 Конституції України закріплено, що повноваження щодо ініціювання призначення референдуму належить обом державним органам, тобто парламенту й главі державі – президенту. Так, у ч. 1 ст. 72 Конституції України встановлено, що «всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією» [18], а в п. 2 ст. 125 Конституції Польщі зазначено, що «загальнопольський референдум мають право призначати Сейм <...> або Президент Республіки за згодою Сенату <...>» [16, с. 707].

Слід зазначити, що в деяких європейських державах на конституційному рівні закріплені й інші суб'єкти, що наділені правом проведення референдуму. Наприклад, у п. 4 ст. 42 Конституції Данії записано, що «референдум проводиться відповідно до рішення Прем'єр-міністра <...>» [13, с. 308], у п. 2 ст. 92 Конституції Іспанії – «референдум призначається Королем <...>» [13, с. 391], а в п. б ст. 45 Конституції Андорри «скликати виборців на референдум <...>» мають право соправителі, а саме: Єпископ Урхельський і Президент Французької Республіки, які є главами держави Андорра [17, с. 234–235].

Висновки. Отже, конституційна теорія опрацювала значну кількість класифікацій референдумів, водночас в Україні організація та проведення всеукраїнського референдуму фактично залишається поза межами законодавчого регулювання, незважаючи на те, що це передбачено п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України, що своєю чергою порушує конституційне право громадян на волевиявлення шляхом референдуму в розв'язанні найважливіших питань внутрішньополітичного й зовнішньополітичного значення. Тому виникає необхідність у подальшому дослідженні й застосуванні позитивного досвіду конституційної практики сучасних демократичних держав з урахуванням національних правових традицій, суттєвому корегуванні й розробці відповідних змін до Конституції України, зокрема виокремлення в нормах розділу III «Вибори. Референдум» правового регулювання процедури проведення референдуму, ініційованого народом, і прийнятті спеціального закону, в якому чітко визначатимуться види референдумів. Водночас для розв'язання цієї проблеми питання референдуму слід перевести з політичної в правову площину. Такий підхід об'єктивується спрямованістю національних стратегічних інтересів, прагненням України до євро- та євроатлантичної інтеграції, а також адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Література:

1. Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, П.М. Шкаранута. Київ : Наукова думка, 2000. 780 с.
2. Кириченко В.М., Куракін О.М. Порівняльне конституційне право: модульний курс : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 256 с.
3. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник. Тернопіль : Астон, 2003. 536 с.
4. Лотюк О.С. Форми безпосередньої демократії в сучасних зарубіжних країнах (італійський досвід). *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2008. № 6. С. 79–82.
5. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
6. Ковальчук В.Б. Всенародний референдум як одна з форм легітимації державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Право України*. Київ, 2009. № 12. С. 151–159.
7. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 496 с.
8. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник / за загл. ред. В.Ф. Погорілка. Київ : Прецедент, 2009. 344 с.
9. Конституційне право України : підручник / за ред. В.П. Колісника, Ю.Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
10. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 544 с.
11. Чушенко В.І., Заяць І.Я. Конституційне право України : підручник. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 488 с.
12. Крупчан О.Д. Референдум: світовий досвід і сьогодення України. *Право України*. Київ, 2003. № 8. С. 30–35.

13. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва : Издательская группа ИНФРА- М – НОРМА, 1997. 816 с.
14. Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні: Ухвалені Венеціанською комісією на її 47-й пленарній сесії (Венеція, 6-7 липня 2001 р.). *Вибори та демократія*. Київ, 2007. № 1 (11). С. 80–84.
15. Конституции стран СНГ и Балтии : учебное пособие / сост. Г.Н. Андреев. Москва : Юристъ, 1999. 640 с.
16. Конституции государств Европы : в 3 т. Т. 2 / под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва : Издательство НОРМА, 2001. 840 с.
17. Конституции государств Европы : в 3 т. Т. 3 / под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва : Издательство НОРМА, 2001. 792 с.
18. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
19. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : в 4 т. / отв. ред. Б.А. Страшун. Москва : БЕК, 2000. Т. 1–2. Часть общая. 784 с.
20. Комарова В.В. Формы непосредственной демократии в России : учебное пособие. Москва, 1998. 424 с.
21. Конституции государств Европы : в 3 т. Т. 1 / под общ. ред. Л.А. Окунькова. Москва : Издательство НОРМА, 2001. 824 с.
22. Конституція Сербії від 30 вересня 2006 р. URL: [http://www. Parlament.gov.rs/content](http://www.Parlament.gov.rs/content).
23. Конституція Республіки Чорногорія від 19 жовтня 2007 р. URL: [http://www. constitution.ru/archives/204](http://www.constitution.ru/archives/204).

Kyrychenko V., Sokolenko Yu. Classification of referendums in the constitutions of Ukraine and the states of continental Europe: a comparative legal analysis

Summary. The article identifies theoretical and practical aspects of fixing the classification of referendums in the constitutions of Ukraine and the states of continental Europe. The qualifying features by which the referendums are divided into types are considered. The expediency of applying the positive experience of the constitutional practice of modern democracies during the amendments to the Constitution of Ukraine, as well as during the adoption of a special law, which will clearly define the types of referendums, is substantiated.

The expediency of classifying referendums according to the specified criteria into the following types is substantiated: 1) according to the territoriality of the referendum it can be divided into national (national), regional and local; 2) on the subject, ie on the content of issues submitted for popular voting, referendums are divided into constitutional and legislative; 3) on the grounds of a referendum – are divided into mandatory and optional; 4) according to the legal force of decisions and political and legal consequences of the referendum – are divided into imperative (mandatory) and advisory (advisory); 5) at the time of the referendum – are divided into pre-legislative and post-legislative, which are respectively advisory and ratification; 6) according to the subjects of initiating the referendum – are divided into those initiated by the people, initiated by the parliament and initiated by the president.

It is stated that in Ukraine the organization and holding of an all-Ukrainian referendum actually remains outside the scope of legislative regulation, despite the fact that it is provided for in paragraph 20 part 1 of Art. 92 of the Constitution of Ukraine, which in turn violates the constitutional right of citizens to express their will.

Key words: referendum, referendum criteria, referendum classification, types of referendum, subject of referendum, subjects of referendum initiation.